

KELETI NÉPZENEI KUTATÁSOK – V.

Népdalok a kazak steppe két végéről – A két kazak terület zenéjének összehasonlítása

Sorozatunk első részében (*folkMAGazin* 2007/2) a keleti népzenei kutatások általános előzményeit és a korábbi gyűjtéseket taglaltuk, a második és a harmadik részben (2007/3, 2007/5) a kazak kutatás előzményeit és a délnyugat-kazak dallamtípusokat ismertük meg. A negyedik részben (2008/1) a mongóliai kazakok népzenejével foglalkoztunk.

A népzene-kutatásban a XIX. és XX. század elején az univerzalista módszer uralkodott, mely mindennek az eredetét és fejlődését kutatta. Ebből fejlődött ki az összehasonlító népzene-tudomány, mely a XX. század közepéig virágzott, ekkor azonban az összeomló gyarmatosítás beszűkítette a horizontot.

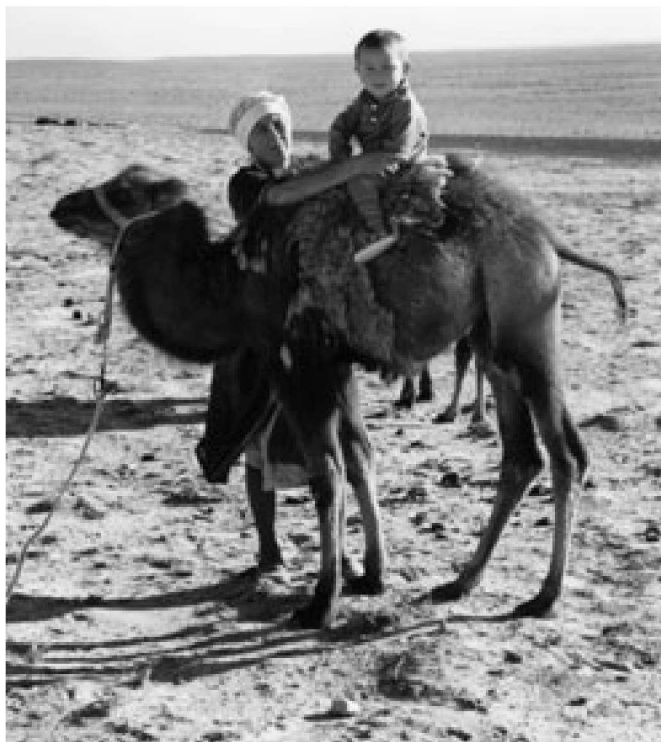
A összehasonlító szemlélettel szemben alakult ki a világszerte ma leginkább uralkodó amerikai eredetű etnomuzikológia, melynek kérdései és néha módszerei is megegyeznek a szociális antropológia fő kérdéseivel és módszereivel: *hogyan működnek az egyes kultúrák?* Bár manapság a „mainstream” gyakran tekinti régimódinak az elemző és összehasonlító népzene-kutatást, világosan látszanak a jelei, hogy ez az ág újult erőre kap, sőt sok helyen, pl. nálunk vagy szomszédainknál meg sem történt az összehasonlító népzene-kutatás–etnomuzikológia paradigmaváltás.

Az összehasonlító kutatás nagy hátrányban van. Egy gombnyomásra élénk tárul a világ, egy pillanat alatt távoli kultúrákról szerezhetünk benyomást. Csökken a türelem az elemző könyvek, tanulmányok olvasásához. És az is igaz, hogy a zenei elemzés nem tárja fel a zene minden aspektusát. Amikor dallamvonalakat hasonlítgatunk össze, nem felejthetjük, hogy kik énekelték őket, például a volt Szovjetunióban lakó török népek esetén nem felejthetjük el ezeknek az eredetileg nomád népeknek a gyors, sokszor brutális letelepítését, a szovjet emberré formálás keserveit, az éhínségeket, sokuknál a marhavagonokban történő évtizedes kitelepítést (melynek egyébként két kontinenssel arrébb a navahó indiánok is szenvedői voltak). Mindez meghozta „gyümölcsét”: a régi kultúrának ma már Belső-Ázsiában is főleg csak az emlékeit gyűjthetjük. A helyére lépő újnak pedig sajnos sokszor nincs meg a lehetősége a folyamatos szerves fejlődésre, nem ereszthet gyökereket, nem eshet át a gyakorlat évtizedes vagy évszázados csiszolásán és szűrőjén.

Mindenesetre a személyes tapasztalat és a terepmunka a hatékony és megbízható zenei elemzésnek lényeges előfeltétele. Erre hadd hozzak fel egy példát, most nem kazakok, hanem amerikai indiánok köréből.

Legutóbbi mexikói utam során kértem vendéglátóimat, a Guadalajarai Egyetem professzorait: hadd halljak legalább egy kicsit az ottani indiánok zenéjéből. A spanyol hódítók és főként az általuk behurcolt betegségek miatt az eredeti indián lakosság a töredékre fogyott, majd a bekövetkező keveredés folytán Mexikó mai lakóinak nagy hányada mesztic, vagyis ereiben fehér és indián vér is csörgedez. Ezzel együtt a legnagyobb sértés itt az, ha valakit indiánnak hívnak. Ugyanakkor kisebb csoportokban aztékok, mayák és más indián népek utódai is élnek még visszavonulva az esőerdőkben vagy éppen északabbra, az amerikai határ irányában.

Kérésemnek eleget tettek, először felutaztunk Colotlánba, ahol néhány napig helyi népzene-t gyűjtöttünk. Az utolsó nap felmentünk a Sierra Madre Occidental hegységbe, követve egy autót, mely a hegyekben lakó *huichol* (ejtsd: uicsol) indiánok városi szükségleteit vitte a falvakba. Célunk az első indián falu Tuxpan de Bolaños volt, ahonnan tovább ágaznak az utak a még eldugottabb kicsi indián települések felé. Amikor késő délután megérkeztünk, a következő látvány tárult a szemünk elé. A falu túloldalán, egy domb tetején, alacsony kőfallal körbevett szent helyen indián fér-

*Aday kazak nő a gyermekével a Kaszpi-tenger partján
(Sipos János felvétele)*

fiak, nők, gyerekek táncoltak. Épp egyhetes húsvéti szertartásukat tartották, melyben a keresztény rituálék keverednek az ősi vallás elemeivel, és mindez erős kábítószer használatával van fűszerezve. Közelebb mentünk, hogy engedélyt kérjünk felvétel készítésére. A törzsfőnök meg is adta, de a vének tanácsa vétót emelt. És persze igazuk is volt – mit szólnánk, ha beborozott állapotunkban élénk pattanna valaki, hogy minket és szeretetteinket videóra vegyen, hogy konferenciákon vagy az interneten mutogasson.

Mindenesetre a helyzet olyan volt, mintha egy vadász elé telne egy gyönyörű szarvasbikát, de megtiltanák, hogy lelője. (Amit egyébként én is megtiltanék.) Azt azonban megengedték, hogy békésen szemlélődjünk.

A látvány és a zene különös volt. Először a varázsló pattant fel egy kicsike (kb. a mi negyedesünknek megfelelő) hegedűvel, nyomában segédje egy ugyancsak pici gitárral, és elkezdtek első hallásra ír népzenei motívumoknak tűnő zenét játszani. Rögtön csatlakozott hozzájuk egy falka gyerek, szintén erősen bekábítószerezett állapotban, táncoltak körülöttük, majd ahogy a zenészek vonulni kezdtek, csigasorban tekeredve követték őket. Egyre több férfi és nő is csatlakozott, kezdődött a következő révülés, ami órákig is eltarthat. Tanulságos módon, mivel nem használhattam sem a fényképezőgépet, sem a videokamerát, a jelenet a mai napig a fülemben és a szemem előtt van. Este visszautóztunk Colotlánba.

Másnap kérdezősködésemre kiderült, hogy a huichol indiánok zenéjéről készült CD. Jellemző módon a CD-n levő zenét nem helybeliek, hanem egy ukrán hölgy, Henrietta Jurcsenko vette fel az 1940-es években, majd a Library of Congress-ben helyezte el. A zene megszólalásig ugyanaz volt, mint ami előző nap a hegyekben

is szólt. Ha nem hallottam volna saját fülemmel, erősen kételkedtem volna a felvétel hitelességében. De mi lesz a fotókkal és a videóval?

Hazatérve Magyarországra az első dolgom az volt, hogy a YouTube-on megkeressem, mi van feltöltve a huichol indiánokról. És láss csodát, ott volt a domb, sőt még ismerős arcok is feltűntek. Csak éppen nem zenéltek, de ez most, hogy hozzájutottam zenei anyagukhoz, már mindegy is volt.

Az internet hihetetlenül hasznos annak, aki tud tájékozódni a keresett anyagban, a terepmunka és az első kézből való tanulás azonban nem kerülhető meg, ha megalapozott tudásra akarunk szert tenni.

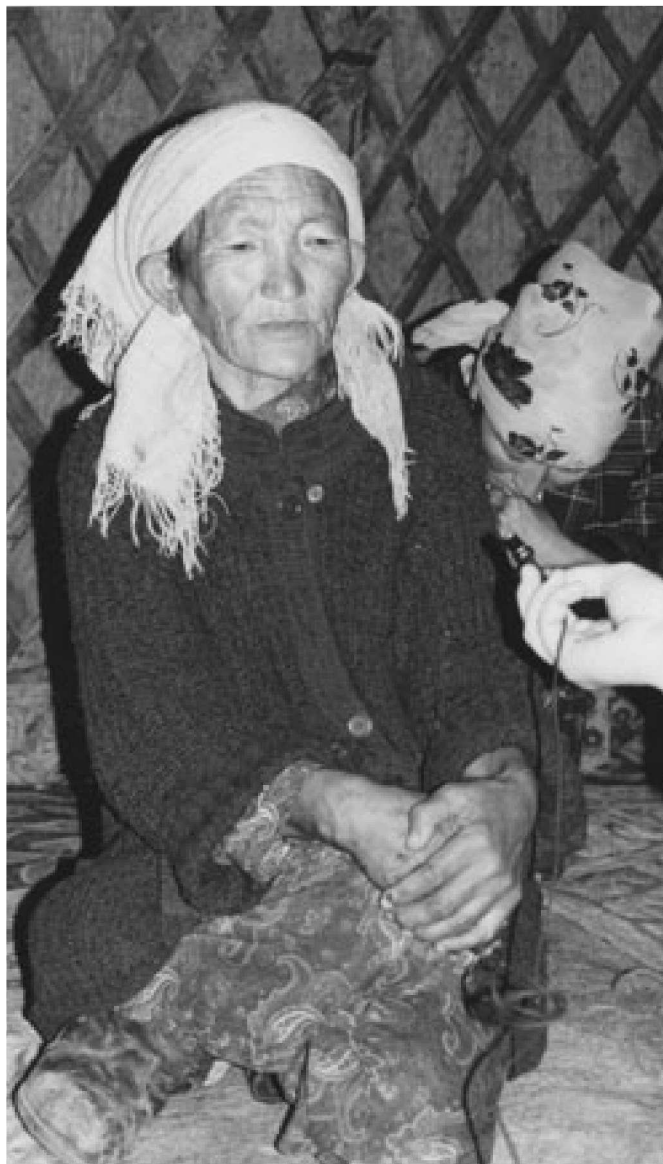
Persze sem az etnomuzikológiai–kulturális antropológiai megközelítés, sem az internet lehetőségei nem helyettesíthetik az elemző, összehasonlító szemléletet, mely képes az egyedi zenei anyagot szélesebb összefüggéseiben értelmezni.

A huichol indiánok zenéjével még nem dolgoztam komolyabban, bár végül meghívtak, hogy jöjjelek el jövő húsvétkor, és csatlakozzam a ceremóniához, de akkor a teljes hetet végig kell velük innom és táncolnom. A kazak népzenevel azonban sikerült a gyűjtőmunka után az elemzést és az összehasonlítást is elvégeznem.

Az előző cikkekből megismerkedtünk két kazak terület népzenejével, most hasonlítsuk össze az egymástól oly távoli délnyugat-kazakisztáni aday kazakok és a mongóliai kazakok népzenejét. 2001-ben Budapesten az Akadémiai Kiadónál megjelent *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe* (Kazak népzene a sztyeppe két végéről) kötetemben a két kazak csoport népzenejét részletesen vettem össze. A lap olvasói nyilván (de nem joggal) elborzadnának a hosszas zenei elemzésektől, ezért most a zenei elemzéseket és az eredményeket igyekszem a lehető legrövidebbre fogni.

Figyelembe véve Kazakisztán Európányi területét és a kazak nép kialakulásának összetett voltát, könnyű volt akár előre is megsejteni, hogy a kazakok lakta területeken különféle zenei dialektusokkal fogunk találkozni. És valóban, míg a kazak nyelv a dialektusok ellenére is meglepően egységes, a zenei eltérések nagyoknak mutatkoztak.

Kazakisztánban három fő zenei dialektusterület van. A déli területek dallamait a formai egyszerűség és a ritmikai szabályosság jellemzi. A középső vidékeken speciális dallamgazdagság, fejlett dallamok és összetett versformák találhatók. Pentatónia legkoncentráltabban Kazakisztán óriási területének keleti vidékein bukkan elő, ahol nyilván nem lehet figyelmen kívül hagyni a tatárok,

Gyűjtés Mongóliai kazak asszonyoktól (Csáki Éva felvétele)

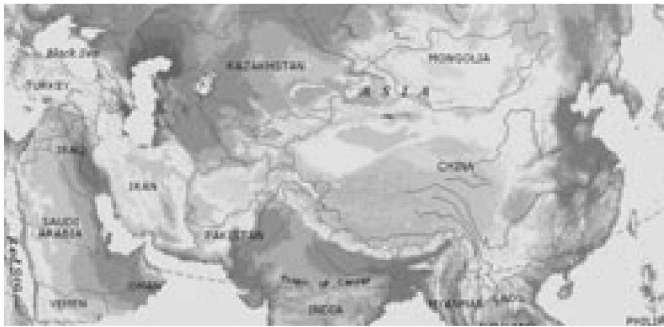
baskírok és mongolok erősen pentaton zenei kultúráival való kölcsönhatást. Nyugaton, például az általunk részletesebben vizsgált Kaszpi-tengeri partvidéken is egyrészt a lírai megoldások uralkodnak széles dallamokkal, másrészt a *terme* és a recitatív formák a

jellemzők. Ez utóbbi terület zenéit hasonlítjuk most össze a mongóliai kazakok dallamaival.

Azonnal szembeszökik, hogy a mongóliai kazakok jellemzően *do-* és *so-*pentaton dallamai a kínai–mongol–Volga-vidéki pentaton dallamstílusokhoz állnak közel, egy sajátos szint képviselve az igencsak sokszínű pentaton zenei világokon belül.

Ezzel szemben a nyugat-kazakisztáni adayok dallamainak többsége az Anatóliában és a magyar területeken is oly kedvelt eol-os diatonikus skálán mozog, és e népek dallamaihoz mutat nagyobb hasonlóságokat. Az aday népzene nek nincs sok köze a nagyobb

Mongóliai kazak dallam A_k A Refrén A sorszerkezettel (ütémszerkezet: a_ka | a_kb | xx | a_kb)

ambitusú, rendszerint pentaton skálákon mozgó dallamokhoz. Itt éppen a szerény formák uralkodnak, s gyakoriak a viszonylag kötetlen, strófa előtti megoldások. Szembetűnő az is, hogy igen kevés a giusto dallam, ami valószínűleg azzal a talán meglepő ténnyel van összefüggésben, hogy a kazakok nem táncolnak.

A fentiek, valamint a hozzáférhető azeri, türkmén és kirgiz zenék alapján úgy lehet sejteni, itt egy nagy areális eltéréstől lehet szó. A *pentaton zóna* Kínától Mongólián és Kazakisztánon át a Volga-vidékig tart – majd átcsap a magyarokhoz; ettől délre, Kirgizisztántól és Dél-Kazakisztántól a türkmének, azerik földjén Anatóliáig a pentatónia legfeljebb nyomokban vagy még úgy sem érződik.

Mint a világ sok népzenejében, mind a két kazak területen jellemzők a kétsoros, a négyesoros, illetve az ezekre visszavezethető formák. Mindkét csoportnál a *giusto* ritmusok közül dominál a 2/4, a többi dallam ritmusa *parlando* vagy *rubato*. Szinte csak valási dalokban találkozunk az Anatóliában talán az egykori görög hatást oly életerősen megőrző aszimmetrikus ritmusok közül néhányal, melyek elsősorban magyar területeken is fellelhetők.

A dallammozgás általában sokat elárul egy népzeneiről, vessünk erre is egy pillantást. Az aday kazakoknál jellemző a domb alakú első sor, ami viszont mongóliai kazakoknál igen ritka. A határozottan emelkedő, illetve a völgy alakú (mongóliai kazak) első sorok nem csak itt, de általában is ritkák a különböző török népek (egyébiránt igen sokféle) zenéjében. *Mi-re-do* trichordon történő recitálás elsősorban az aday kazakok közkedvelt „pszalmódizáló” dallamaira jellemző. A mongóliai kazakoknál ennek legfeljebb az a formája él, melyben a dallam első sora magasabb régiókban mozog, és csak azután tér rá a *mi-re-do* trichordon történő recitálásra. (Ilyen karakterű dallamok nagy mennyiségben fordulnak elő az anatóliai és a magyar népzeneben is).

A mongóliai kazakoknál a dallamok első soraiban legtöbbször domború, homorú, illetve domború-homorú dallamíveket látunk. Noha e dallamok második fele rendszerint mélyebben van, mint az első rész, csak kivételesen látható a sorok között párhuzamos mozgás vagy éppen kvart- vagy kvintpárhuzam.

Lássunk egy példát a mongóliai kazak népzene kedvelt megoldására, a domb-völgy hullámforma alakú első sorra. Ez az aday kazakoknál is létezik, de igen ritka. Az itt közölt mongóliai kazak dallam kottája azt is szépen szemlélteti, hogy miként jöhet létre egy *a_ka* ütempárból és egy záró *b* ütemből egy teljes négyesoros *A_k* *A refrén A* sorszerkezetű mongóliai kazak dallam (ütemszerkezete: *a_ka | a_kb | xx | a_kb*). Érdekességgéppen megjegyzem, hogy ilyen pl. Beethoven Örömdójának a szerkezete is.

Azzal azonban még várunk kell, hogy végleges összehasonlító megállapításokat tehesünk a törökségi népek népzenejéről. Mégis, az összkép egyre világosabb lesz, és a két kazak terület népzenejének összehasonlító elemzésével nemcsak a Volga-Káma vidék és Anatólia közötti török nyelvű népek népzenejének felderítésére történt egy újabb lépés, de a távoli mongóliai kazakok népzeneje is bekerült a népzenei elemzésbe.

Sipos János

Országos + Openning Szezonnyitó + Táncház Táncház + Ball

2008. szeptember 20.
PETŐFI CSARNOK

17.00 Aprók tánca
20.00 Felnőtt táncház

Új élő népzene 2009

Ismét meghirdetjük lemez pályázatunkat népzenei és ének-együttesek, énekes és hangszeres szólisták részére. A pályázatra olyan műsorszámokkal lehet jelentkezni, amelyek eddig még CD-lemezen nem jelentek meg. A szakmai zsűri minden tagja a teljes anyagot meghallgatva teszi meg javaslatát. Szólistáktól legfeljebb hat-, együttesektől legfeljebb tízperces hangfelvételt várunk. Szerkesztési okokból kérjük, hogy egy blokk ne legyen hosszabb öt percnél! A zsűri tagjai arról döntenek, hogy mely műsorszámokat javasolják hangfelvételeire; külön nem értékelnek, de a szavazati arányról minden pályázót tájékoztatunk.

A zenei szerkesztő-rendező (Havasréti Pál) a stúdióban rögzített felvételekből – szakmai és szerkesztési szempontok alapján – állítja össze a CD anyagát. A stúdiófelvételre 2009 elején kerül sor; a hangfelvételre érkezők előzetes egyeztetés alapján útiköltség-hozzájárulást kapnak.

A CD megjelenését 2009 tavaszára, a XXVIII. Országos Táncház Találkozóra tervezzük, ahol az *Új élő népzene* CD élő lemezbemutatóját is megtartjuk. A válogatásra felkerülő előadók bruttó 1.500,- Ft/perc tiszteletdíjban és tiszteletpéldányban részesülnek, a megjelenést követően.

A pályázat határideje:
2008. október 31.

A pályázathoz egy minden szükséges információt tartalmazó mellékletet kérünk csatolni. Ebben szerepeljen a pályázó neve, levelezési címe, telefonszáma (fax-száma, e-mail-címe). Kérjük feltüntetni az egyes műsorszámok címét, időtartamát, a tájegységi hivatkozásokat (esetleg a gyűjtők nevével), számonként a közreműködők nevét és hangszerét, valamint az elhangzó dalok szövegét. Hiányosan dokumentált és késedelmesen benyújtott pályázatokat nem tudunk figyelembe venni.

postacím: Táncház Egyesület, 1255 Budapest, Pf. 153
cím: Budapest I. ker., Szilágyi Dezső tér 6.
tel./fax: (36.1) 214-3521; e-mail: tanchaz@mail.datanet.hu